

MAÜ
PRESS

Artuklu Akademi

Cem Sultan'ın Farsça Divan'ında Yer Alan Ayet İktibasları ile Diğer Söz Sanatları

Ahmet Kara | 0000-0003-1082-417X | karaamet43@gmail.comDr. Öğr. Üyesi | Batman Üniversitesi | İslami İlimler Fakültesi | Türk İslam Edebiyatı ve İslam Sanatları
Anabilim Dalı | Batman | Türkiye<https://ror.org/051tsqh55>

Atıf: Kara, Ahmet. "Cem Sultan'ın Farsça Divan'ında Yer Alan Ayet İktibasları ile Diğer Söz Sanatları", *Artuklu Akademi* 12/1 (Haziran 2025), 309-331. <https://doi.org/10.34247/artukluakademi.1646848>

Öz: İnsanlık tarihi boyunca yazının bir dil aktarımı olarak kullanılmaya başlanmasından itibaren insanoğlunun duygu ve düşüncelerini ortaya koymasında istifade ettiği araçlardan biri de şiir olmuştur. Şiir de bu tesiri daha etkili hâle getirmek amacıyla ayetlerden istifade edildiği görülmektedir. Tarih boyunca şairlerin kutsal kitaplardan istifade ettikleri ve bu kitaplara atıfta bulundukları anlaşılmaktadır. Müslüman coğrafyalarda yaşayan şairler de sözlerini daha etkili hâle getirmek için Kuran'daki ayetleri şiirlerinde kullanmaya özen göstermişlerdir. Diğer bütün şairlerde olduğu gibi şiirlerinde ayetlerden yararlanan ve şiir yazmakta oldukça güçlü bir kaleme sahip olduğu bilinen Cem Sultan hem Türkçe hem de Farsça divanı olan bir şairdir. Siyasi durumuna rağmen Cem Sultan'ın edebî yönü ve sanatsal yapısı gayet zengindir. Cem Sultan hem Türkçe hem de Farsça şiirlerinde hayatı boyunca başına gelen sorunları da aktarmaktadır. Bu çalışmada Cem Sultan'ın Farsça Divanı incelenip iktibas edilen ayetler tespit edilerek bu ayetlerin geçtiği şiirler üzerinden bir çalışma yapılmaya gayret edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Cem Sultan, Farsça Divan, İktibas, Telmih, Ayet.

Makale Bilgileri

Makale Türü	Araştırma Makalesi
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Geliş Tarihi	25.02.2025
Kabul Tarihi	20.05.2025
Yayın Tarihi	30.06.2025
Benzerlik Taraması	Yapıldı- intihal.net
Yapay Zeka Beyanı	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir.
Etik Kurul İzni	Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir. Çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Etik Bildirim	artukluakademi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır
Dizinleme Bilgileri	Dergi TrDizin, DOAJ, EBSCO, ERIH PLUS, Ulrich's ve ATLA'da taranmaktadır.

Verse Quotations and Other Figures of Speech in Cem Sultan's Persian Divan

Ahmet Kara | [0000-0003-1082-417X](https://orcid.org/0000-0003-1082-417X) | karaamet43@gmail.com

Assist. Prof. Dr. | Batman University | Faculty of Islamic Science | Department Of Turkish-Islamic Literature
And Islamic Arts | Batman | Türkiye

<https://ror.org/051tsqh55>

Citation: Kara, Ahmet. "Verse Quotations and Other Figures of Speech in Cem Sultan's Persian Divan", *Artuklu Akademi* 12/1 (Jun 2025), 309-331. <https://doi.org/10.34247/artukluakademi.1646848>

Abstract: Since the advent of written language, poetry has served as a fundamental medium for the articulation of human emotions and thoughts. To enhance the expressive power of their works, poets have historically employed verses, often drawing inspiration from sacred texts. Those writing within Muslim-majority regions, in particular, frequently incorporated Quranic verses into their poetry to lend greater depth and resonance to their words. Cem Sultan, a distinguished poet renowned for his mastery of verse, composed both Turkish and Persian divans. Despite his tumultuous political life, his literary and artistic contributions remain profoundly significant. Through his poetry in both languages, Cem Sultan reflects the personal and societal struggles he encountered. This study focuses on an analysis of Cem Sultan's Persian Divan, identifying cited Quranic verses and examining their contextual and stylistic functions within his poetic compositions.

Keywords Cem Sultan, Persian Divan, Quotation, Allusion, Verse.

Article Information

Article Type	Research Article
Reviewers	Two external reviewers / Double-blind
Date of Submission	25.02.2025
Date of Acceptance	20.05.2025
Date of Publication	30.06.2025
Plagiarism Checks	Done- intihal.net
AI Disclosure	No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. All content of the study was produced by the authors in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.
Ethics Committee Approval	This study does not require ethics committee approval, as it is based on data obtained through literature review and previously published sources. It is hereby declared that all scientific and ethical principles were observed during the preparation of the study, and that all referenced works have been properly cited in the bibliography.
Complaints	artukluakademi@gmail.com
Conflict of Interest	No conflict of interest declared
License	The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 license.
Indexing Information	The journal is indexed in TrDizin DOAJ, EBSCO, ERIH PLUS, Ulrich's and ATLA.

Giriş

İslamiyet'in yayılmasıyla birlikte diğer bölgelerde olduğu gibi Türklerin yaşadığı yerlerde de şair ve müellifler tarafından İslam dininin etkisiyle eserler ortaya konulmaya başlanmıştır. Bu eserlere kaynaklık eden en önemli ve başta gelen öge ise Kur'an-ı Kerim olmuştur. Daha sonra hadisler ve diğer kaynaklar gelmektedir. Diğer bütün Müslüman toplumların eserlerinde görüldüğü gibi Türk şair ve yazarlarda kaleme aldıkları çalışmalarda Kur'an ve hadislerden iktibaslar yaparak söyledikleri sözleri daha etkili hâle getirmişlerdir. Türk İslam edebiyatında da ilk dönemlerden itibaren işlenerek divan şairleriyle birlikte bu anlayış kendini geliştirmiş, şairler divanlarında ayet ve hadislerden iktibasları sıklıkla kullanmışlardır.

Edebî metinlerde iktibas; anlamı daha güçlü hâle getirmek ve sözü güzelleştirmek gayesiyle müellifin kaleme aldığı çalışmaya ayet ya da hadislerden eklemeler yapmasıdır. Ayet ya da hadisin bütünü anlamlı bir şekilde şiirlerde ya da mensur metinler içinde yer alırsa tam iktibas olarak adlandırılmıştır. Ortaya konulmak istenen anlamın bozulmaması için ayet veya hadisin bir kısmının alınması, kelimelerin yerlerinde değişiklik yapılmasıyla olan iktibas ise nakıs iktibas diye bilinmektedir.¹ Telmih ise manzum veya mensur şeklindeki eserde âyet ya da hadisleri kullanarak, farklı olaylara, hikâyelere, vecize, atasözü gibi kalıplaşmış ibarelere gönderme yapma sanatı için kullanılmaktadır. Türk edebiyatına ise Arap ve Fars edebiyatlarından geçmiştir.²

Türk İslam edebiyatının ilk dönemlerinden itibaren yenilik hareketlerinin başladığı dönemlere kadar ayet ve hadisler içerisinden seçilen bir kısım ya da tamamı şeklinde kullanılan iktibaslar bu yenileşmenin etkisiyle iktibas yapılan metinlerin çeşitliliği artmış ve bu nakillerin tamamı bu kapsamda değerlendirilmiştir.³

Bu çalışmanın hazırlanmasında ayetlerde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın hazırlamış olduğu Kuran-ı Kerim Meali'nden, Cem Sultan'ın Farsça Divanındaki beyitler için Abdurrahman Naci Tokmak tarafından hazırlanan Der Sahil-i Ğam (On The Shore of Grief) Mecmua-yı Eş'ar-ı-Divan-ı Farisî-i-Cem Sultan adlı çalışmadan ve edebî sanatlarla ilgili bilgilerde ise İskender Pala'nın hazırlamış olduğu Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü adlı eserden faydalanılmıştır.

1. Cem Sultan ve Şairliğine Dair

Cem Sultan, 23 Aralık 1459 tarihinde Edirne'de dünyaya gelmiştir. Fatih Sultan Mehmed'in en küçük oğludur ve annesinin ismi Çiçek Hatun'dur. Çocukluğundan itibaren kuvvetli bir tedrisat geçirmiş olan Cem Sultan, oldukça mahir biridir ve bu yetenekleri sadece ilmî konularda değil aynı zamanda ata binme, savaş aletlerini kullanma gibi farklı becerilere de sahiptir. Arap diline hâkim olmasının yanında Farsça şiirlerle divan oluşturabilecek kadar da Farsçayı iyi bilmektedir. Bu diller dışında İtalyanca ve Rumcayı da bildiği, kaynaklarda geçmektedir. Cem Sultan ilk olarak 10 yaşında iken 1469 yılında Kastamonu'da sancakbeyi olarak görevlendirilmiştir. Burada dört yıl görev yapan Şehzade Cem, 1474 yılında ağabeyinin vefatı üzerine onun yerine Karaman valisi olarak gönderilmiştir. Burada görevde kaldığı süre boyunca bulunduğu bölgedeki üst düzey ilmî ve kültürel ortamdan istifade etmeye gayret göstermiştir.⁴

Yaşadığı dönemdeki siyasi kişiliğinin ve yaşamı boyunca Osmanlı devleti için teşkil ettiği durumunun yanı sıra Cem Sultan'ın edebî ve sanatsal yönü de oldukça güçlüdür. Şairin önemi

¹ Numan Külekçi, *Edebî Sanatlar* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1999, II. Baskı), 172.

² Mustafa İsmet Uzun, "Telmih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/408.

³ Mustafa İsmet Uzun, "İktibas", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/52-54.

⁴ Halûk İpekten, *Divan Edebiyatında Edebî Muhitler* (İstanbul: MEB Yayınları, 1996), 166-169; Yusuf Yıldırım, "Cem Sultan'ın Hayatı", *Ed. Bilal Kemikli-Olcay Kocatürk, Cem Sultan ve Dönemi*, (Bursa: Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2018), 67.

hem ortaya koyduğu eserler bakımından hem de Karaman bölgesinde olduğu zamanlarda sahip çıktığı şairler açısından edebiyat tarihi bakımından da değerlidir. Orada görev yaptığı süre boyunca yanında bulunan şairlerin isimleri Sa'dî (Sa'dî-i Cem), La'î, Sehâyî, Kandî, Haydar Çelebi ve Şâhidî'dir. Bu şairlerin arkasında durarak hem onların kendilerini geliştirmesine yardımcı olmuş hem de bu şairler ilerleyen dönemlerde Cem Şairleri ismiyle anılmışlardır.⁵

Şehzâde Cem, Fatih Sultan Mehmed öldükten sonra abisi II. Bayezid tahta geçince tahtın gerçek sahibinin kendisi olduğunu iddia ederek kardeşine karşı isyan çıkarmıştır. Topladığı orduyla Bursa'ya hareket edip burada on sekiz gün kalmış, burada kendi adına para bastırması, hutbe okutmuştur ve Osmanlı padişahının kendisi olduğunu söylemiştir. 1481 yılında kardeşi Bayezid ile karşı karşıya gelen Cem Sultan aldığı ağır bir yenilgi sonucu önce Konya'ya gelmiştir fakat istediği desteği göremeyince Tarsus'a gitmeye mecbur kalmıştır. Buradan da Mısır'a gidip bir süre orada kalmıştır. Anadolu'ya tekrar gelip tahta geçmek için uğraşsa da sonuç değişmemiştir. Bu yenilgiler sonucunda Cem Sultan'ın daha fazla Anadolu'da yaşama ve barınma ihtimali kalmayınca onunla beraber gitmeye karar veren otuz kadar adamı ile Rodos adasındaki şövalyelere sığınmıştır.⁶

Rodos adasında biraz kaldıktan sonra şövalyeler onu gizlice Fransa'ya götürmüştür ve burada yedi yıl yaşamaya mecbur kalmıştır. Daha sonraki hayatı ise Memlükler, Vatikan ve Rodos Şövalyeleri ile Osmanlı'nın Cem Sultan'ı bu taraflardan farklı diplomatik girişimlerle talep etmesi şeklinde sürmüştür.⁷

Memleketinden göç etmeye mecbur olduğu 1482 yılından itibaren Fransa ve İtalya'da sürdürdüğü yaşam on üç sene boyunca bir esir hayatı şeklinde geçmiştir. Yetişmiş olduğu hayat felsefesine uzak bir diyarda, memleket ve aile hasreti içerisinde Cem Sultan, otuz altı yaşında iken 1495 yılında Napoli'de vefat etmiştir.⁸

⁵ Hatice Aynur, "Cem Şairleri", *İlmî Araştırmalar*, 9, (2000), 33-43; Gıyasi Babaarslan, "Cem Sultan'ın Türkçe Divanı'nda Bulunmayan Bazı Şiirleri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 24/2, (2020), 55-116; Osman Horata, "Cem Şairleri: Bir Kader Birliğinin Anatomisi", *Bilgi*, 15, (2000), 91-109; Mustafa İsen, *Cem Şairleri, Ötelerden Bir Ses Divan Edebiyatı ve Balkanlarda Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1997), 164-168; Edibali Karabıyık, "Cem Sultan'ın Muhiti ve Cem Şairleri", Ed. Bilal Kemikli-Olcay Kocatürk, *Cem Sultan ve Dönemi*, (Bursa: Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2018), 93-101.

⁶ Mahmut. H. Şakiroğlu, "Cem Sultan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/284.

⁷ Nezahat Başçı, "Cem Sultan'ın Farsça Divanında Anâsır-ı Şehnâme", Ed. Ceylan Mollamehmetoğlu Çekici, Mitat Çekici, *Doğu-Batı Ekseninde Dil ve Edebiyat Yazıları*, (İstanbul:Eğitim Yayınevi, 2022), 202; A. Naci Tokmak, *Divan Edebiyatı, Muhtasar, Örnekli, Sözlüklü* (İstanbul: Demavend Yayınları, 2018), 107.

⁸ Babaarslan, "Cem Sultan'ın Türkçe Divanı'nda Bulunmayan Bazı Şiirleri", 57; Rıdvan Canım, "Cem Sultan", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü (TEİS)* (erişim 15.01.2025).

Detaylı bilgi için bkz; N. Albayrak, "Cem" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1983), 7/279-280; Yavuz Bahadıroğlu, *Cem Sultan (I), Cem Sultan'ın Gurbet Sürgünü (II)*, (İstanbul,1986); H. Dilek Batislam, "Cem Sultan'ın Mürâca'aları", Ed. Ahmet Kartal ve Mehmet Mahur Tulum, *Ahmet Atilla Şentürk Armağanı*, (İstanbul: Akademik Kitaplar, 2013), 143-158; M. Cavid Baysun, *Cem Sultan, Hayatı ve Şiirleri*, (İstanbul: A. Halit Kit., 1946); Beşirov, K., *Gurbetnâme-i Sultan Cem (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001); A. S. Çakmak, *Sultan Cem Divanı'nın Psikolojik Tahlili*, (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000); Bekir Çınar, "Geleneğe Direnen Bir Şair ve Şiiri: Cem Sultan'ın Frengistan Kasidesi", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Fall, 2/4, (2007), 274-282; Sedat Engin, *Cem Sultan'ın Türkçe Divanı'nın Tahlili* (Adana:Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2006); H. Mustafa Eravcı, "Kitab-ı Cem Sultan ve Güney Batı Avrupa", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, IX, 1, (2007), 1-10; İ. Halil Ersoylu, *Cem Sultan'ın Türkçe Divanı* (Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1989); İsmail Hikmet Ertaylan, *Sultan Cem* (Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1951b); Semavi Eyice, "Sultan Cem'in Portreleri Hakkında" (*Belleten*, 37, (1973), 1-149; Hasan b. Mahmûd, *Câm-ı Cem-âyîn*, Sadeleştiren: Kızıoğlu, F., *Osmanlı Tarihleri I*, (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1949), 371-403; Aldo Galatto, "Venedik Devlet arşivinde Osmanlı Şehzadesi Cem'le İlgili Belgeler", *Çev.M.Şakiroğlu, Tarih ve Toplum*, 5/30 (1986) 19-34; Haydar Çelebi (1332), "Vâkıat-ı Sultan Cem", Yay. M.Arif, *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası İlavesi*, XXII-XXIV; Osman Horata, "Cem Şairleri: Bir Kader Birliğinin Anatomisi" (*Bilgi*, 15, (2000), 91-109; Osman Horata, "Vâkıât-ı Sultan Cem'de Batı Kültürü Hakkında Bazı Egzotik Dikkatler" (*Millî Folklor*, Kış, LII, (2001), 72-78; Halûk İpekten, *Divan Edebiyatında Edebî Muhitler* (İstanbul: MEB Yayınları, 1996); Cemal Kafadar, "Cem Sultan-Bayezid mücadelesinin öteki yüzü" (Görüşmecî: Kansu Şarman), *Atlas Tarih*, 48, Ağustos-Eylül, (2017), 48-61; Mehmet Kalpaklı, "Bahtsız Şehzâde'nin Bahtsız Divanı: Cem Sultan'ın Türkçe Divan'ı Neşri Üzerine Notlar", (*Kebikeç*, 7-8, (1999), 34; Mustafa Kara, "Vefatının 500. Yıldönümünde Gurbette Garip Bir Şair", (*Dergâh*, 66, (1995), 22; Edibali Karabıyık, "Cem Sultan'ın Muhiti ve Cem Şairleri", Ed. Bilal Kemikli-Olcay Kocatürk, *Cem Sultan ve Dönemi*, (Bursa: Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2018), 93-101; Nesrin Tağızade

Cem Sultan şairliğinin yanı sıra aynı zamanda divan sahibi olan bir şairdir bu yüzden klasik edebiyatta divan şairleri içerisinde gösterilmektedir. Cem Sultan'a ait olan Türkçe ve Farsça olarak iki adet divan bulunmaktadır. Ayrıca on altı yaşına geldiğinde İranlı şair Selman-ı Sâvecî'den aktarıp Fatih Sultan Mehmed için yazdığı *Cemşid ile Hurşid* ismiyle mesnevi vardır. Cem Sultan'ın bilinen üç eserine ek olarak *Türkçe Divan*'ının zeylinde olan Farsça Mektupları ile *Fâl-ı Reyhân-ı Sultan Cem* isminde küçük bir manzumesi daha vardır.⁹

Bu eserler dışında Avrupalı birkaç müellifin iddialarına göre Cem Sultan'ın *II. Murad ve II. Mehmed Tarihi* adlı bir eserin olduğundan bahsedilmektedir fakat şimdiye kadar böyle bir çalışmaya rastlanılmamıştır.¹⁰ Cem Sultan'ın *Türkçe Divanı* farklı zamanlarda aynı baskıları yapılarak Türkiye'de yayımlanmıştır. Bu eser iki tevhid, bir münâcat, iki na't, dört kaside, bir terhib-i bend, üç yüz kırk sekiz gazel, bir rubai, kırk bir muamma ve on dokuz müfretten oluşmaktadır.¹¹

2. Cem Sultan'ın Farsça Divanı

Cem Sultan'a ait olan bir diğer eser de onun *Farsça Divan*'ıdır. Bu eser; üç kaside, iki yüz altmış iki gazel, doksan bir kıt'a ve altmış müfred bulunmakta ve toplam 2415 beyitten meydana gelen bir divandır. Cem Sultan'ın *Farsça Divan*'ı üzerinde yapılan ilk çalışma Abdurrahman Naci Tokmak tarafından doktora tezi olarak yapılan tahkikli incelemesidir. Bu çalışma Tahran Üniversitesi Edebiyat ve İnsani Bilimler Fakültesinde 1976 yılında yapılmıştır. Bundan sonra ise Cem Sultan Divanı ya da Der Sahil-i Ğam adıyla Tahran'da iki kez basılmıştır.¹²

Cem Sultan şair olarak çok üst düzey bir şair değildir ve orta seviyede bir şairdir. Onun şiirleri, teması bakımından kahramanlık özellikleri taşımasının yanı sıra aşk konusunun işlenmesi açısından da ön plandadır. Cem Sultan Farsçayı sonradan öğrendiği ve ana dili gibi bilmediği için Fars şiiri ile ilgili işlediği mazmunlar kimi zaman örneğine az rastlanır bir hünere sahipken kimi zaman ise bunun tam tersi bir durum içermektedir.¹³ Türk edebiyatında Şeyhî, Ahmet Paşa ve Necâtî gibi şairlerden etkilendiği görülen şair, Fars edebiyatında ise Hâfız-ı Şirâzî, Hâkânî-i Şirvanî, Senâi-yî Gaznevî, Sa'dî-i Şirâzî, Hüsrev-i Dehlevî ve Selmân-ı Sâvecî etkilendiği şairlerdir ama bunların dışında Nizamî-i Gencevî'nin onun için ayrı bir yeri vardır.¹⁴

Cem Sultan yazdığı şiirlerde daha çok aşk üzerinde durmuştur ve şair şiirlerinin büyük bir kısmını gazel türünde yazmıştır. Onun şiirlerinde bahsettiği aşk beşerî aşk olarak tanımlanabilir. Cem Sultan hayatının zorlu geçen dönemlerinin etkisiyle hem Türkçe hem de Farsça şiirlerinde

Karaca, "Batılı Üç Eserde Romantik Kurban Cem Sultan", (Bilgi, Kış, XXXVI, (2006), 167-186; Günay Kut, "Cem Sultan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 7, 1993), 284- 286; Münevver Okur-Meriç, *Sultan Cem Hayatı-Esareti-Edebî Kişiliği Eserleri-Şiirleri* (Ankara: Kişisel Yayın, 2006); Münevver Okur Meriç, "Meşâirü's-Şu'arâ'da Sultan Cem'le İlgili Yanlış Bilgiler", (*Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, IV, 2010), 59-66; Münevver Okur, *Cem Sultan Hayatı ve Şiir Dünyası* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992); Roderick C. Morris, *Cem Sultan, Bir Saray İspiyoncusunun Anıları* Çev.Hakan Türkkuşu, (İstanbul, 1997); Vera Muteşçiyeva, *Cem Sultan Olayı*, çev. N. Yılmaer, (İstanbul: 1971); Mahmut H. Şakiroğlu, "Cem Sultan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 7, 19), 283-284; A. Naci Tokmak, *Şerh-ı Hâl-i Sultan Cem ve Tashih u Tahlil-i Dîvân-ı Farisî-i Ū* (Tahran: Tahran Üniversitesi, Bilim Tarihi Dil Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 1976); Kemal Yavuz, "Frengistan'da ağlayan bir şair: Ölümünün 515. Yılında Cem Sultan", (*Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 2011, 40), 271-308; Bayatî; S Yazar, Bir tercüme metni olarak Cem Sultan'ın Cemşid u Hurşid mesnevisine dair bazı dikkatler, Ed. B. Kemikli-O. Kocatürk, *Cem Sultan ve Dönemi*, (Bursa: Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2018, 139-1169); Yusuf Yıldırım, *Cem Sultan'ın Hayatı*, Ed. Bilal Kemikli-Olcay Kocatürk, *Cem Sultan ve Dönemi*, (Bursa: Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2018), 67.

⁹ Sedat Engin, *Cem Sultan'ın Türkçe Divanı'nın Tahlili* (Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 12.

¹⁰ A. Naci Tokmak, *Der Sahil-i Ğam (On The Shore of Grief) Mecmua-yı Eş'ar-ı -Divan-ı Farisî-i- Cem Sultan* (Tahran: Müesses-e-i Ferheng-i Eko Eco Cultural Institute, 1386), 63.

¹¹ İ. Halil Ersoylu, *Cem Sultan'ın Türkçe Divanı* (Ankara: TDK Yayınları, 2013).

¹² Başçı, *Cem Sultan'ın Farsça Divanında Anâsır-ı Şehnâme*, 203.

¹³ A. Naci Tokmak, *Dîvân Edebiyatı, Muhtasar, Örneklî, Sözlüklü* (İstanbul: Demavend Yayınları, 2018), 108.

¹⁴ Tokmak, *Der Sahil-i Ğam (On The Shore of Grief) Mecmua-yı Eş'ar-ı -Divan-ı Farisî-i- Cem Sultan*, 63-72.

memleketine olan özlem ve kaybettiği rekabetin etkisinde olduğunu göstermektedir. Şairin şiirlerinde kaybetmiş olmanın hissiyatı hep üst düzeydedir. Kadere ve başına gelenlere olan kızgınlık, şiirlerinin ana konularından birisidir. Onun şiirlerinde işlediği diğer konular da esaret ve sürgündeki sıkıntılı günlerinin çerçevesinde şekillenmiştir. Bunların dışında Farsça şiirlerinde üzerinde durduğu bir diğer konu da adaletin yerini bulması arzusudur.¹⁵ Şairin Farsça divanını yenilmişlik, iktidar olamama ve kaybetmenin vermiş olduğu ıstırap ruhuyla sentezlenmiş hazan, hüznün ve amâk-ı hayalle tarif edebiliriz.

Cem Sultan lirik bir şair olmasının yanı sıra şiirlerinde epik unsurlara da yer veren bir şair olarak bilinmektedir. Bundan dolayı onun şiir anlayışının Nizamî'ye olan yakınlığı gözden kaçmamaktadır. Onun şiir anlayışının bu yönde olmasına karşın siyasi yaşantısı ve başına gelen olaylardan dolayı onun şiirinin epik çizgide olması da kaçınılmaz olmuştur. Bu sebeple şair özellikle kasidelerinde epik unsurları daha çok ele almıştır denilebilir.¹⁶

3. Farsça Divan'ında Yer Alan Ayetler ile Bu Ayetlerin Geçtiği Beyitlerin İncelenmesi

İktibas, anlamı zenginleştirme ile alakalı bir sanattır, ayet ve hadislerden yapılan eklemelerle ortaya çıktığına ulaşılmaktadır.¹⁷ Bu sanat türü şiirlerde daha fazla tercih edildiği için şiir içerisinde vezin ve kafiye kaygısıyla ayet ya da hadisten yapılan alıntılarda kelimelerin yer değiştirmesine ya da eksik şekilde kullanılması durumu normal kabul edilmiştir. Bu sanatı kullanmaktaki gerçek amaç söze güzellik katarak anlamı kuvvetlendirmektir.¹⁸

Müelliflerin yazdıkları eserlerde yazının hem anlam hem de biçimsel olarak daha güzel olması için başvurdukları çeşitli edebî sanatlar bulunmaktadır. Bu edebî sanatlardan birisi olan iktibasda ise anlatılmak istenen konuyu daha güçlü hale getirmek için kelimeler arasına özellikle seçilip konulan ibareler nesirden ziyade nazım şeklinde olan metinlerde kullanılmıştır. Bu edebî sanat türünde sözün anlam ve biçim güzelliğini arttırmak için kullanılan başlıca kaynaklar ise Kuran ve hadisler olmuştur. Şiirde daha çok tercih edilen bu sanat için üzerinde durulması gereken konu ise bir terkip teşkil edecek durumda olması, anlamı güçlendirmesidir.¹⁹

İktibas türleri zamanla farklı başlıklar altında değerlendirilmiştir. Bu başlıklar ise tam iktibas, nâkıs iktibas, lafzî iktibas, manevî iktibas, telmih yoluyla iktibas ve tenâsüb yoluyla iktibas şeklinde isimlendirmelerle tanımlanmıştır.

Cem Sultan'ın Farsça Divanı üzerine yapılan çalışmada ilk olarak her beyit için numara verilmiştir, daha sonra Farsça beyit verilerek Türkçe tercümesi yapılmıştır. Farsça beyitler için dipnotla Farsça Divanı ile ilgili yapılan çalışmadaki beyitlerin alındığı sayfa verilmiştir. Beytin çevirisi yapıldıktan sonra beyitte eğer edebî sanat varsa bunlarla ilgili bilgilendirme yapılmış ve beyitteki ayetler verilerek şiirle olan ilişkisi hakkında açıklama yapılmıştır.

1.

ای نور روی و عارض تو شرح والضحاح

وی زلف عنبرین تو واللیل اذا سجا²⁰

¹⁵ Tokmak, *Der Sahil-i Ğam (On The Shore of Grief) Mecmua-yı Eş'ar-ı -Divan-ı Farisî-i- Cem Sultan*, 70.

¹⁶ Başçı, *Cem Sultan'ın Farsça Divanında Anâsır-ı Şehnâme*, 204.

¹⁷ Emel Narçacıgil Çopur, "İktibas Sanatı ve Mazmun", *Hikmet Akademik Edebiyat Dergisi*, (2019), 177.

¹⁸ M.Yekta Saraç, *İktibas Klâsik Edebiyat Bilgisi- Belâgat* (İstanbul: Gökkuşbe Yayınları, 2006), 274.

¹⁹ İsmail Durmuş, "İktibâs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/52.

²⁰ Tokmak, *Der Sahil-i Ğam (On The Shore of Grief) Mecmua-yı Eş'ar-ı -Divan-ı Farisî-i- Cem Sultan*, 103.

“Ey yüz cemalinin nuru vedduha'nın şerhi olan, amberin saçları veyleyli iza seca olan (sevgili).”

Leff u neşr sanatı bed' ilminde cümlelerin kuruluş ve dizilişi ile ilgili anlamı güzelleştiren sanatlardan birisidir. Bu sanatta öncelikle ayrı ayrı veya birlikte zikredilen unsurlar daha sonra bunlarla ilgili öğeler ortaya konarak oluşturulur.²¹

Beyitte sabahın aydınlığı sevgilinin parlak yüzüyle eşleştirilmiş siyah saçları da gecenin karanlığıyla bir tutulmuştur bu sebeple beyitte leff u neşr-i mürettep sanatı vardır. Sabahın aydınlığı ile sevgilinin parlak yüzü ve gecenin karanlığı ile sevgilinin saçları arasında leff u neşr-i mürettep sanatı oluşturulmuştur.

وَالضُّحَىٰ

“Yemin olsun, kuşluk vaktine”²²

İlk mısradaki Duhâ suresi birinci ayete iktibas yapılmıştır ve sevgilinin yüzünün parlaklığı ile sabah duhâ vaktinin aydınlığı birbirine benzetilmiştir.

وَالْبَلَّ إِذَا سَجَىٰ

“Kararıp sakinleştiğinde geceye ki”²³

İkinci mısradaki ise sevgilinin siyah saçları, zülüfleri ile gecenin karanlığı arasında bir benzetme yapılarak Duhâ suresi ikinci ayete iktibasta bulunulmuştur.

2.

315

نون و القلم نشانه زانگشت و ابرویت

طه اشارتی ز جلالیت شما²⁴

“Nun ve kalem parmağının ve kaşının nişanesidir, “Taha” senin görkeminin bir işareti.”

Bir şiirde iki ya da ikiden fazla anlamı olan bir sözcüğü kullanma sanatına iham adı verilmektedir. Yukarıdaki beyitte “nun” harfi ile sevgilinin kaşı arasında bu sanat kullanılmıştır.

Aralarında ilgi olan farklı sözcüklerin birlikte kullanılması durumuna da tenasüp denilmektedir, bu beyitte kalem ile parmak kelimeleri arasında bu sanat kullanılmış ve sevgilinin parmakları kalem gibi düzgün şeklinde bir anlam ortaya konmuştur.

Bir gerçeği mecazla dolaylı olarak anlatma üstü kapalı şekilde aktarma sanatına kinaye denir. Burada Tâhâ ayeti üzerinden bu ayetin kapsamı ve anlamının Allah tarafından tam olarak bilinebileceği mânâsıyla eşleştirilerek sevgilinin yüzünün güzelliğinin ölçüsünün büyüklüğüne kinaye yapılmıştır.

Beyitte iham sanatı vardır zira sevgilinin kavisli kaşları “nun” harfinin kavisine benzetilmiştir. Kalem ise parmakla tenasüp oluşturmuştur. Huruf-ı müşebbehyyeden “ta” ve “ha” harfleri de sevgilinin yüzünden kinayedir. Yüzü müşebbeh harflere benzetilen sevgilinin Kur'an'daki ayet ve harflere olan kıyaslamayla görkem ve ululuğu söz konusudur.

نَ وَالْقَلَمَ وَمَا يَسْطُرُونَ

“Nûn. Kaleme ve (yazanların) onunla yazdıklarına and olsun ki sen -Rabbinin lutfu sayesinde- asla deli değilsin.”²⁵

²¹ İsmail Durmuş, Yekta Saraç, “Leff ü Neşr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/ 122-124.

²² Kur'an-ı Kerim Meâli, çev. Halil Altıntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), ed-Duhâ 93/1.

²³ ed-Duhâ 93/2.

²⁴ Tokmak, *Der Sahil-i Ğam (On The Shore of Grief) Mecmua-yı Eş'ar-ı -Divan-ı Farisî-i- Cem Sultan*, 103.

²⁵ el-Kalem 68/1.

Birinci mısradaki “nun” harfi sevgilinin kaşına benzemesi ve kalem kelimesi de yine sevgilinin parmaklarına benzetilerek kalem suresi birinci ayeti üzerinden telmih yapılmıştır.

طه

“Tâ-hâ.”²⁶

İkinci mısradaki ise Tâ-hâ suresi birinci ayete iktibas yapılarak sevgilinin yüzünün güzelliğine vurgu ifadesi üzerinde durulmuştur.

3.

یس بجیب حلّه تو نقش زرنگار

لعل نگین دست تو والنجم اذا هوى²⁷

“Yasin senin kaftanının nakşı ve yıldızlı süsüdür, elindeki (parmağındaki) la’l hatemin venecmü iza hevadır.”

Bedî’ ilminde lafız, mânâ ve vezin arasında uygunluk bulunması sanatına mürâât-ı nazîr ismi verilir. Bu beyitte de el, parmaktaki yüzük ve yüzüğün kaşı kelimeleri arasında el ile olan ilişkisinden dolayı ayrıca ilk mısradaki kelimeler arasında kaftanın üzerindeki işlemeler ile Yasin suresi ve Kuran-ı Kerim arasındaki benzetmeye yani kaftandaki süs gibi Yasin suresinin de Kuran’ın süsü, kalbi olması arasında bir bağ kurulmuştur.

Beyitte el ve elin süsü olan yüzük ve yüzük kaşı kelimeleri arasında mürâât-ı nazîr sanatı kullanılmıştır. İlk mısradaki süslemeler arasında da aynı şekilde mürâât-ı nazîr sanatı vardır böylelikle beyitte tenasüp sanatı da kullanılmıştır.

یس

“Yâ-sîn.”²⁸

İlk mısradaki Yasin suresi ilk ayete atıfta bulunarak sevgiliyi övmek üzerine bu ayete iktibasta bulunulmuştur.

وَالنَّجْمِ إِذَا هَوَىٰ

“Battığı sırada yıldız andolsun ki bu arkadaşınız ne sapıtmış ne de eğri yola gitmiştir.”²⁹

İkinci mısradaki ise onun parmağındaki yüzüğün hateminin yani yüzük kaşının parlaklığıyla Necm suresi birinci ayete iktibas oluşturulmuştur.

4.

حم برای حرف دونامت اشارتست

یک جای احمدست و دوم میم مصطفی³⁰

“(Ha) ve (mim) harfleri her iki isminden işarettir, biri Ahmed’in (h) si diğeri Mustafa’nın (m) sidir.”

Sehl-i mümtene sanatı görünüşte söylenmesi kolay görünen ama benzer ifadenin ortaya konması zor olan sanata verilen isimdir. Bu beyitte de şair bu sanatı Hâ-mîm ayeti üzerinden kullanarak sözünü güzelleştirmiştir.

حم

²⁶ Tâ-hâ 20/1.

²⁷ Tokmak, *Der Sahil-i Gam (On The Shore of Grief) Mecmua-yı Eş’ar-ı -Divan-ı Farisî-i- Cem Sultan*, 103.

²⁸ Yâ-sîn 36/1.

²⁹ en-Necm 53/1.

³⁰ Tokmak, *Der Sahil-i Gam (On The Shore of Grief) Mecmua-yı Eş’ar-ı -Divan-ı Farisî-i- Cem Sultan*, 103.

"Hâ-mîm."³¹

Bu beyitte sehl-i mümteni sanatı vardır. Ayrıca Kuran-ı Kerim'de yer alan (Hâ-mîm) ayetlerine telmihte bulunularak "hâ" harfi Ahmed isminin harfi, "mim" harfi ise Muhammed isminin harfi şeklinde Hz. Peygamber efendimizin isimlerine göndermeler yapılmıştır.

5.

والشمس پیش روی تو آئینه اله

طس طلسم اسم بر مخزن وفا³²

"Ve's-şems (ayeti) yüzünün önünde duran Rabbin (bir) ayinesidir, "Ta sin" vefa definene iliştilmiş tılsımlı bir isimdir."

Birinci mısradaki şems (güneş), ruy (yüz) ve âyine (ayna) kelimeleri birbiriyle mânâ ve kullanım olarak ilişkisi olan sözcüklerdir. Sevgilinin yüzü hem güneşe hem de aynaya benzetilir, bu birbiriyle olan ilgilerinden dolayı tenasüp sanatı yapılmıştır. Ayrıca ikinci mısradaki "Ta", "sin" ve "mim" harflerinin farklı kelimelerde kullanımıyla aliterasyon sanatına da yer verilmiştir.

Şems, ruy ve âyine kelimeleri arasında tenasüp sanatı vardır. İkinci mısra da ise "t" "s" ve "mim" harflerinden aliterasyon (harf tekrarı) sanatı yapılmış olup kadim gelenek olan definelerin tıslımlanarak gömülmesine de işarette bulunulmuştur.

وَالشَّمْسُ وَضُحْيُهَا

"Yemin olsun, güneşe ve kuşluğuna"³³

İlk mısradaki Şems suresi birinci ayete iktibasla sevgilinin yüzünün parlaklığıyla güneş arasında bir benzetmede bulunulmuştur, güneşin parlaklığı ve ışığının yoğunluğu sebebiyle doğrudan çıplak gözle bakıldığında rahatsız ettiği gibi sevgilinin yüzünün parlaklığını da buna benzetmiştir.

طس: تِلْكَ آيَاتُ الْقُرْآنِ وَكِتَابٍ مُبِينٍ

"Tâ-sîn. Bunlar Kur'an'ın, gerçekleri açıklayan kitabın âyetleridir."³⁴

İnsanların geneli tarafından bilinen bir kıssa, fıkra, nükte, ilmi meseleler ya da atasözlerine işaret etme ve hatırlatma sanatına telmih ismi verilir.

İkinci mısradaki ise şair Neml suresi birinci ayete telmihte bulunarak hem Kur'an-ı Kerim ayetiyle sözüne daha güçlü bir anlam kazandırmış hem de "ta" ve "sin" harfleriyle "tılsım" kelimesindeki harfler arasında bir bağlantı kurarak sözlerine ayrı bir güzellik katmıştır.

6.

شق القمر ز معجز انگشت تو یقین

بر خاتم تو نقش نگین ختم انبیا³⁵

"Şakkü'l-Kamer (ayın yarılması) yakinen senin mücizeli parmağından (çıkıştır), senin hateminin kaşında son peygamber mührü vardır."

Söylenişleri ve yazılışları aynı olan iki sözcüğün farklı anlamlarda kullanılması sanatına cinas denilir. Hatem (yüzük) ile hatm (son) kelimeleri arasında cinas sanatı vardır.

³¹ Hâ-mîm 40/1, 41/1, 42/1, 43/1, 44/1, 45/1, 46/1.

³² Tokmak, *Der Sahil-i Gam (On The Shore of Grief) Mecmua-yı Eş'ar-ı -Divan-ı Farisî-i- Cem Sultan*, 103.

³³ eş-Şems 91/1.

³⁴ en-Neml 27/1.

³⁵ Tokmak, *Der Sahil-i Gam (On The Shore of Grief) Mecmua-yı Eş'ar-ı -Divan-ı Farisî-i- Cem Sultan*, 103.

Söze kuvvet ve güzellik katmak gayesiyle söz arasında atasözü, vecize, hikmetli sözler, deliller ve misaller getirme durumuna irsal-i mesel denilir. Peygamber efendimizin ayın yarılması mucizesine gönderme olduğundan birinci mısradaki irsal-i mesel sanatı kullanılmıştır.

إِفْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَأَنْشَقَّ الْقَمَرُ

“Vakit yaklaştı ve ay yarıldı.”³⁶

İlk mısradaki Kamer suresi birinci ayete telmihte bulunulmuştur ve Hz. Peygamber’in mübarek parmağının işaretleriyle ayın ikiye bölünmesiyle ortaya çıkan mucizeye atıfta bulunulmuştur.

7.

عاشقان را ای صنم در گرمی روز حساب

قامت طوبی ز زلفت سایه طوبی بس است³⁷

“Ey sevgili sana aşık olanlara, hesap gününün sıcağından tuba gibi olan kametindeki zülüflerinin gölgesine (sığınmak) yeter.”

Bir olayın gerçek sebebinin göz ardı edilerek heyecan unsurunun ön plana çıkarılması durumuna hüsn-i ta’lil denilmektedir.³⁸ Beyitte geçen Tuba ağacı Hz. Peygamber’le ilişkilendirilerek söze güzellik ve anlama derinlik kazandırılmıştır.

Beytin ikinci mısrasında hüsn-i ta’lil sanatı var zira efendimizin boyunu tuba ağacına zülüflerini de o ağacın dallarına benzeterek gölgelik oluşturduğu tasvir edilmiştir.

هَذَا مَا تُوعِدُونَ لِيَوْمِ الْحِسَابِ

“İşte bunlar, hesap günü için size vaad edilenlerdir.”³⁹

Şair bu beyitte ilk mısradaki Sâd suresi elli üçüncü ayete telmihte bulunarak hesap gününden ve o günün ne kadar sıcak olacağına, insanlar için hesap gününün ne kadar zor olacağına atıfta bulunmaktadır. Ayrıca bu zor günde sevgilinin yani Hz. Allah’ın merhametiyle kullarına karşı rahmetiyle muamele edeceği umudunun da olduğunu ifade etmektedir.

8.

جز معجزة عصای موسی

چون زلف تو ازدری که دیدست⁴⁰

“Musanın mucizevi asası dışında senin zülüflerin gibi bir ejderhayı kim görmüştür?”

Musa’nın büyücüleri alt ettiği kıssasına iktibas ve irsal-ı mesel sanatı vardır. Hüsn-i ta’lil sanatıyla da sevgilinin (memduhun) siyah saçları siyah renkli koca bir ziya ya da ejderhaya (büyük yılan) benzetilmiştir. Burada ayrıca telmih sanatıyla Musa’nın ejderhaya dönüşen asasına göndermede bulunulmuştur.

Teşbih-i belîğ, teşbihin benzeyen ve benzetileniyle yapılan teşbihtir, mânâ etkili ve abartılı bir şekilde aktarıldığından dolayı teşbih türlerinin en makbulü kabul edilir.⁴¹

Beyitte ejderhanın kıvrımlı yapısı sevgilinin kıvrımlı zülüflerine benzetilmiş olması açısından beyitte teşbih-i belîğ sanatı vardır.

³⁶ el-Kamer 54/1.

³⁷ Tokmak, *Der Sahil-i Ğam (On The Shore of Grief) Mecmua-yı Eş’ar-ı Divan-ı Farisî-i Cem Sultan*, 135.

³⁸ İskender Pala, “Hüsn-i Ta’lil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/33-34.

³⁹ Sâd 38/53.

⁴⁰ Tokmak, *Der Sahil-i Ğam (On The Shore of Grief) Mecmua-yı Eş’ar-ı Divan-ı Farisî-i Cem Sultan*, 136.

⁴¹ Meliha Yıldırım Sarıkaya, “Teşbih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/557-558.

فَالْقَى عَصَاهُ فَإِذَا هِيَ ثُعْبَانٌ مُبِينٌ

“Bunun üzerine Mûsâ asâsını yere attı. Bir de baktılar ki apaçık bir yılan!.”⁴²

فَالْقَى مُوسَى عَصَاهُ فَإِذَا هِيَ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَ

“Sonra Mûsâ da değneğini yere attı; bir de ne görsünler, onların düzmece nesnelerini yutuveriyor!.”⁴³

Beyitte şair A'raf suresi yüz yedinci ayet ve Şuarâ suresi kırk beşinci ayete telmihte bulunmuştur. Hz. Musa'nın asasının canlanıp yılan şeklini almasıyla sevgilinin saçlarının, zülûflerinin kıvrımları arasında bir benzetmeye gitmiştir.

9.

زبان کلک قدر نام رند مکیده را

بروی لوح ازل میکشد سعید قدح⁴⁴

“Kader kaleminin ucu levh-i ezele meyhanenin müdavimi olan (şu) rindin adını yazarken (o da) kadehini saadetle (yudumlar).”

Keşiden fiili hem hatta meşke hem de kadehi başa dikmeye ıtlak olduğundan tevriyeli kullanılmıştır. Levh, kalem, keşiden, çekmek, çizmek mânâsında, kilk, kamış kelimeleri arasında mürâât-ı nazîr sanatı vardır.

Sadece benzeyenle yapılan istiareye istiare-i mekniye denilir. Bu sanatta benzetilen öge söylenmeyip okuyucunun onu anlamasını sağlayacak bir ipucu bırakılır. Zeban-ı kilk (kalemin ucu) kelimesinde istiare-i mekniye sanatı vardır. Burada geçen kalemin ucu ifadesiyle kalemi tutan kişiye yani Hz. Allah'a yapılan bir göndermeyle sanat oluşturulmuştur.

Anlam bakımından birbirine yakın kelimeleri birlikte zikretme sanatına tenasüp ismi verilir. Beyitte geçen rind, meyhane ve kadeh kelimeleri arasında da tenasüp sanatı vardır.

بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَجِيدٌ فِي لَوْحٍ مَحْفُوظٍ

“Şüphesiz o (asılsız saydıkları kitap) şanı yüce bir Kur'an'dır; (Levh-i mahfûzdadır).”⁴⁵

Bu beyitte Bürûc suresi yirmi ikinci ayete telmihte bulunularak levh-i ezel ve levh-i mahfuz arasında bir atıfta bulunmuştur.

10.

در حریم سینه هر گاهم که تیرت در رسد

جان جم شادی کنان گوید بدل هل من مزید⁴⁶

“Göğüs haremime attığın her okuna karşı Cem'in canı der ki daha da yok mu?”

Cinaslı kelimeler arasında sadece birer harfte farklılık varsa buna mütekarib cinas denmektedir, beyitte ikinci mısra da bulunan can ve cem arasında bu sanat kullanılmıştır.

Şair göğsünü tıpkı Mescidü'l-Haram'da olduğu gibi kan akıtmanın haram kabul edildiği bir yasak bölgeye benzeterek yani Harem bölgesini müşabehet yönünden ele alarak istiare-i temsiliyye sanatını kullanmıştır. Dolayısıyla beytin benzetme yönü kan dökmektir. “Tir” kelimesi ise sevgilinin bakışlarından kinayedir.

يَوْمَ نَقُولُ لِحَنَّتِهِمْ هَلْ امْتَلَأَتْ وَتَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ

⁴² el-A'râf 7/107.

⁴³ eş-Şuarâ 26/45.

⁴⁴ Tokmak, *Der Sahil-i Ğam (On The Shore of Grief) Mecmua-yı Eş'ar-ı Divan-ı Farisî-i Cem Sultan*, 164.

⁴⁵ el-Burûc 85/21-22.

⁴⁶ Tokmak, *Der Sahil-i Ğam (On The Shore of Grief) Mecmua-yı Eş'ar-ı Divan-ı Farisî-i Cem Sultan*, 179.

“O gün cehenneme ‘Doldun mu?’ diyeceğiz; cevap verecek: ‘Daha yok mu?’.”⁴⁷

Şair bu beyitte Kaf suresi otuzuncu ayete telmihte bulunmuştur. Hesap gününde cehenneme ‘doldun mu?’ diye sorulduğunda ‘daha yok mu?’ demesi gibi şair de kendi sinesine, göğsüne sevgili tarafından atılan her okun yani sevgilinin her bakışının onun gönlünde bir yara açmasına rağmen aynı cehennemin dediği gibi ‘daha yok mu’ diye cevap verdiğinden söz etmektedir.

11.

چو بر خاک رخت افتاد خورشید

بر آمد نعره نور علی النور⁴⁸

“Güneş yolunun toprağına vurduğunda/düştüğünde, nurun ale’n-nur feryadı yükselir.”

Hak ile reh kelimeleri arasında tenasüp sanatı toprak ile güneş kelimeleri arasında ise tezat sanatı vardır zira bir unsur yere diğeri göğe aittir birbirine zıt kabul edilen kelimelerin bir arada kullanılması sanatına tezat ismi verilir.

اللَّهُ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ ۚ مَثَلُ نُورِهِ كَمِشْكَاةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ ۚ الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ ۚ الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ ۚ نُورٌ عَلَى نُورٍ ۚ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ ۚ وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ ۚ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

“Allah göklerin ve yerin nûrudur. Onun nûrunun misali, içinde kandil bulunan bir kandilliktir. Kandil bir cam içindedir, cam inciye andıran bir yıldızdır; (bu kandil) doğuya da batıya da ait olmayan, yağı neredeyse ateş dokunmasa bile ışık veren mübarek bir zeytin ağacından yakılır. Nûr üstüne nûr. Allah nûruna dilediğini kavuşturur. Allah insanlar için misaller veriyor, Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir.”⁴⁹

Bu beyitte şair sevgilinin ortaya çıkması ile güneşin doğuşunu birbirine benzetmiştir ve Nur suresi otuz beşinci ayete telmihte bulunarak ‘nur üstüne nur’ demiştir. Sevgilinin güzelliğinin ne kadar büyük olduğuna gönderme yapmıştır.

12.

نام اعمال عشاقته در بغل

چون کرام الکاتبین زلف از یمین و ز یسار⁵⁰

“Hesap meleklerinin senin zülfünün sağ ile sol (tarafında amelini) tuttuğu gibi âşıkların da senin amel defterini koyunlarında tutar.”

Şair burada aşığı teşbih-i belîğ sanatıyla insanoğlunun sağ ile sol omuzu üzerinde durup amel defterini tutan meleklerle benzetmiştir. Dolayısıyla beyitte sağ, sol, amel ve hesap melekleri arasında tenasüp sanatı vardır.

وَإِنَّ عَلَيْكُمْ لَحَافِظِينَ

“Oysa sizi gözetleyen muhafızlar”⁵¹

كَرَامًا كَاتِبِينَ

“değerli yazıcılar var.”⁵²

Şair bu beyitte insanoğlunun yaptıkları iyilik ve kötülükleri yazan kâtip meleklerinin bu yazdıkları defterleri ile âşıkların sevgilinin yaptıklarını sürekli takip edip o ne yaparsa yapsın unutmadıklarını söyleyerek İnfitâr suresi onuncu ve on birinci ayetlere telmihte bulunmuştur.

⁴⁷ Kâf 50/30.

⁴⁸ Tokmak, *Der Sahil-i Ğam (On The Shore of Grief) Mecmua-yı Eş'ar-ı -Divan-ı Farisî-i- Cem Sultan*, 202.

⁴⁹ en-Nur 24/35.

⁵⁰ Tokmak, *Der Sahil-i Ğam (On The Shore of Grief) Mecmua-yı Eş'ar-ı -Divan-ı Farisî-i- Cem Sultan*, 203.

⁵¹ el-İnfitâr 82/10.

⁵² el-İnfitâr 82/11.

Böylece sevgili ile âşıkların durumu arasındaki yaşantıyı aktarmadaki söylemini bu telmihdeki benzetmeyle daha kuvvetli ve güzel hale getirmiştir.

13.

حلقة بيت الحرم است آن دو زلف عنبرین

در درون حلقه هایش عروه وثقا نگر⁵³

“O amber misali iki zülfün Beytü'l-Haram'ın halkasıdır adeta, o halkalar içindeki sapasağlam olan o düğümleri izle gör.”

Şair teşbih-i belîğ sanatıyla sevgilinin halka halka olup iç içe geçmiş saçlarını Kabe'nin kapısındaki halkalara benzetmiş ve bu benzetme içinde halkaların küçük öbeklerini de Allah'ın sarsılmaz ipi/halatı olarak tasvir edilen “urvetü'l-vüskâ” ile ilişkilendirmiştir. Kabe'nin halkası ayrıca tevriyeli bir ifade olup tevessül etmek mânâsından neşet aşığın sevgiliye yalvarış ve yakarışını da ifade ediyor ki bunun karinesi de Kabe-i şerif'in kendisidir. Örgülü saç ile örülmüş ip arasında da tenasüp oluşmuştur. Beytin benzetme yönü siyahlıktır.

لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمَرْ بِاللَّهِ فَقَدْ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ لَا انْفِصَامَ لَهَا ۗ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

“Dinde zorlama yoktur. Doğru eğriden açıkça ayrılmıştır. Artık kim sahte tanrıları reddeder de Allah'a inanırsa kopmayan sağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah her şeyi işitir ve bilir.”⁵⁴

Bu beyitte şair Bakara suresi iki yüz elli altıncı ayete telmihte bulunarak sevgilinin zülfündeki kıvrımlar ile ayette geçen “urvetü'l-vüskâ, sağlam bir kulp” arasında bir benzetmede bulunmuştur. Hz. Allah'a inanarak nasıl bir sağlam kulpa yani Allah'ın güvencesi altına girilirse sevgiliye olan inanç ve güvenle de onun zülflerinin halkalarına tutunarak sapasağlam bir durum içinde olunacağı söylenmektedir.

14.

دست آن باشد اگر دیدن رخس از تار مو

ز آستین موسی زلفش ید بیضی نگر⁵⁵

“Görünse parlak yüzünün tek bir tüyü, Musa'nın abasından çıkmış yed-i beyzanın karartısını izle gör.”

El, saç, zülûf, kol, yüz ve tüy arasında mürâât-ı nazîr sanatı oluşmuştur. Akla uygun olmakla birlikte genel kabule uygun bulunmayan, gerçekte çelişen mübalağaya iğrâk denilir. Beyitte iğrak sanatı vardır çünkü şair sevgilinin yüzündeki tek bir tüyün parlaklığını Musa'nın yedi beyzasından daha üstün olarak tasvir etmiştir. Bu ifade genel kabul gören bir benzetmenin dışında yapılmasından dolayı bu şekilde aktarılabilir.

Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında bulunan yed-i beyzâ kavramı Mûsâ peygamberin göstermiş olduğu mucizelerin yanı sıra kendi kişiliği çevresinde ortaya çıkan ve şairlerin farklı yorumları sayesinde zenginleşip bir edebî unsur, remiz ve mazmun halini almış ve bunun yanında teşbih, telmih, iktibas, istiare, kinaye, tenâsüp gibi edebî sanatlarla birlikte de kullanılmaktadır.⁵⁶

وَنَزَعَ يَدَهُ فَإِذَا هِيَ بَيْضَاءُ لِلنَّاطِرِينَ

“Ve elini çıkardı. Bir de ne görsünler, o da seyredenlerin gözleri önünde bembeyaz oluvermiş!”.⁵⁷

⁵³ Tokmak, *Der Sahil-i Ğam (On The Shore of Grief) Mecmua-yı Eş'ar-ı -Divan-ı Farisî-i- Cem Sultan*, 204.

⁵⁴ el-Bakara 2/256.

⁵⁵ Tokmak, *Der Sahil-i Ğam (On The Shore of Grief) Mecmua-yı Eş'ar-ı -Divan-ı Farisî-i- Cem Sultan*, 204.

⁵⁶ Mustafa İsmet Uzun, “Yed-i Beyzâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/ 377-378.

⁵⁷ el-A'râf 7/108.

Şair bu beyitte Hz. Musa'nın elinin beyazlığına göndermede bulunarak A'râf suresi yüz sekizinci ayete telmih yapmıştır. Sevgilinin yüzünün beyazlığının ve parlaklığının Hz. Musa'nın elinin beyazlığından daha fazla olduğunu aktararak sevgilinin güzelliğine vurgu yapmıştır.

15.

ای جم ار مقصود خواهی از حریم درگهش
منزل محمود می بین مقصد اقصى نگر⁵⁸

“Ey Cem eğer onun dergâhından bir sevgili ise arzun, methedilen makama bak, maksad-ı aksayı izle gör.”

Maksad ile maksud kelimeleri arasında cinas-ı mütekarip sanatı vardır. Aksa, harem, menzil, dergah ve mahmud kelimeleri arasında tenasüp sanatı vardır. Menzil-i Mahmud Hz. Peygamber'den kinayedir. Ayrıca Muhammed kelimesi Mahmud kelimesinden müştaktır. Bu sebeple Hz. Peygameber'i hatırlattığı için ikinci mısra da iham-ı tebadür sanatı oluşmuştur.

وَمَنْ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَّكَ عَسَى أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُودًا

“Gecenin bir vaktinde kalkıp kendine mahsus nâfile bir ibadet olarak da namaz kıl ki, Rabbin seni övülmüş bir makama yükseltsin.”⁵⁹

Burada şair İsrâ suresi yetmiş dokuzuncu ayete telmihte bulunmuştur. Makam-ı Mahmud (o yüksek makam)'a bak diyen şair eğer muradın sevgili ise gözünü oraya çevir demektedir.

322

16.

دل رفت ز دست من بیچاره چه تدبیر
آن به که حوالت بکندم کار بتقدیر⁶⁰

“Gönlümü kaybettim (hayıflandım) şu biçare olan ben, ne edeyim?! En iyisi mi seni takdirata havale edeyim.”

Cümlelerin içinde veya sonunda birbirine benzeyen, kulakta aynı tınıyı uyandıran sözcüklerin işlenmesiyle ortaya çıkan sanata seci denilir, beyitte mısra sonlarındaki tedbir ile takdir kelimeleri arasında seci sanatı kullanılmıştır. (Dil reft zi dest) gönül kayboldu, gönül elden gitti deyim olup heyecanlanmak, hayıflanmak, üzülmek gibi anlamlara gelir.

فَالِقُ الْإِصْبَاحِ وَجَعَلَ اللَّيْلَ سَكَنًا وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ حُسْبَانًا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ

“Sabahı aydınlatan O'dur. Ve O, geceyi dinlenme zamanı, güneşi ve ayı birer hesap ölçüsü kılmıştır. İşte bu, aziz ve alim olan Allah'ın takdiridir.”⁶¹

وَالشَّمْسُ تَحْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ

“Güneş kendisine ait yerleşik bir düzene göre (yörüngesinde) akıp gider. Bu, çok güçlü ve her şeyi bilen Allah'ın takdiridir.”⁶²

فَقَضَيْتُمْ سَنَعَ سَمَوَاتٍ فِي يَوْمَيْنِ وَأَوْحَىٰ فِي كُلِّ سَمَاءٍ أَمْرَهَا وَرَبَّنَا السَّمَاءُ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحٍ وَحِفْظًا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ

“Böylece onları iki günde yedi gök olarak yarattı, her göğe işlevini ilham etti. Biz, yakın semayı kandillerle donattık ve onu koruduk. İşte bu, her şeye gücü yeten, her şeyi bilen Allah'ın takdiridir.”⁶³

⁵⁸ Tokmak, *Der Sahil-i Gam (On The Shore of Grief) Mecmua-yı Eş'ar-ı Divan-ı Farisî-i Cem Sultan*, 205.

⁵⁹ el-İsrâ 17/79.

⁶⁰ Tokmak, *Der Sahil-i Gam (On The Shore of Grief) Mecmua-yı Eş'ar-ı Divan-ı Farisî-i Cem Sultan*, 207.

⁶¹ el-En'âm 6/96.

⁶² Yâsîn 36/38.

⁶³ Fussilet 41/12.

Şair bu beyitte En'âm suresi doksan altıncı ayet, Yâsîn suresi otuz sekizinci ayet ve Fussilet suresi on ikinci ayetlere telmihte bulunmuştur. Şiirde seni takdire havale edeyim diyerek Hz. Allah'ın takdiri ifadesine gönderme vardır.

17.

خواهم از ایزد که رزقم از لبت روزی کند
زان همی شد ورد من والله خیر الحافظین⁶⁴

“İsterim Allah'tan rızkımı senin dudaklarından nasip eylesin, o yüzden daima “Allah koruyucuların en hayırlısıdır” dilimin virdidir.”

Rızk ve ruzi kelimeleri müteradif olup aynı mısra içerisinde getirilmesi şiirin muhtevisiyatını zayıflatmıştır.

قَالَ هَلْ أَمْنُكُمْ عَلَيْهِ إِلَّا كَمَا أَمْنُكُمْ عَلَى أَخِيهِ مِنْ قَبْلُ ۖ قَالَ اللَّهُ خَيْرٌ حَافِظًا وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ

“Ya'kûb dedi ki: “Daha önce kardeşi Yûsuf hakkında size ne kadar güvendiyseniz, bunun hakkında da size ancak o kadar güvenirim! En iyi koruyucu Allah'tır. O, acıyanların en merhametlisidir.”⁶⁵

Yukarıdaki beyitte şair Yûsuf suresi altmış dördüncü ayete telmihte bulunarak “Allah en iyi korucudur.” sözünün sürekli olarak dilinde olduğunu aktarmaktadır.

18.

انبت الله نباتا حسنا بھر خطت

گر بدزددم سخن از خطّ تو دزد ختم⁶⁶

“Hattın (Allah en iyi şekilde yetiştirendir), eğer hattından bir söz çalarsam müzevvir⁶⁷ olayım.”

Yazılışları ve söylenişleri aynı ama farklı mânâlardaki iki kelimenin birlikte kullanılmasına cinas-ı tam denilir. Birinci mısradaki hat kelimesi ile ikinci mısraiki hat kelimesi arasında bu sanat vardır. Birincisi boy anlamında ikincisi yazı anlamıyla kullanılmıştır.

فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ وَأَنْبَتَهَا نَبَاتًا حَسَنًا وَكَفَّلَهَا زَكَرِيَّا كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقًا قَالَ يَا مَرْيَمُ أَنَّى لَكِ

هَذَا قَالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ

“Bunun üzerine Rabbi onu güzel bir şekilde kabul buyurdu ve onu güzel bir şekilde yetiştirdi. Zekeriya'yı da onun bakımıyla görevlendirdi. Zekeriya, onun bulunduğu bölmeye her girişinde yanında bir yiyecek bulurdu. “Meryem! Bu sana nereden geldi?” derdi. O da “Bu, Allah katından” diye cevap verirdi. Zira Allah, dilediğine hesapsız rızık verir.”⁶⁸

Bu beyitte şair Âl-i İmrân suresi otuz yedinci ayete telmih yapmıştır ve sevgilinin güzelliği için “Allah en iyi şekilde yetiştirendir” diyerek bu güzelliğin Allah'tan geldiğini ve Allah'ın bir lütfu olduğunu ifade etmektedir.

19.

جم ز احسان لبت بوسی گدائی می کند

⁶⁴ Tokmak, *Der Sahil-i Ğam (On The Shore of Grief) Mecmua-yı Eş'ar-ı Divan-ı Farisî-i Cem Sultan*, 250.

⁶⁵ Yûsuf 12/64.

⁶⁶ Tokmak, *Der Sahil-i Ğam (On The Shore of Grief) Mecmua-yı Eş'ar-ı Divan-ı Farisî-i Cem Sultan*, 240.

⁶⁷ Sözlük anlamı itibariyle tezvir kelimesinden türetilmiş olan müzevvir, hat ve hat sanatında, yalancı süslü göstermeyi ifade eden yazı taklitçiliğine verilmiş bir isimlendirmedir.

⁶⁸ Âl-i İmrân 3/37.

چون شنیدی لا یضیع الله اجر المحسنین⁶⁹

“Duymuşsan şayet, ‘Allah ihsanı tükenmeyendir.’ Cem senin dudağının ihsanından buse dilenmektedir.”

İhsan ile muhsin arasında iştikak sanatı vardır. Aynı kökten türeyen kelimelerin birlikte kullanılmasına iştikak denilir, ikisinin de kökü hüsn (güzel olmak) kelimesidir. Ayrıca bu sözcükler geda (dilenci) kelimesi ile tenasüp oluşturmuştur.

وَلَا يُنْفِقُونَ نَفَقَةً صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً وَلَا يَقْطَعُونَ وَادِيًا إِلَّا كُتِبَ لَهُمْ لِيَجْزِيَهُمُ اللَّهُ أَحْسَنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

“Yine, onlar küçük olsun büyük olsun hayır yolunda bir harcama yaptıklarında, bir yol katettiklerinde, bu -Allah’ın onlara, yapmış olduklarından daha güzeliyle karşılık vermesi için- muhakkak onların lehine yazılır.”⁷⁰

Burada şair Tevbe suresi yüz yirmi birinci ayete telmihte bulunarak en çok ihsan sahibi olan, ihsanının sonu olmayan sadece Hz. Allah’tır demektedir. Her kim ne verirse Allah ona fazlasıyla yaptığı iyiliği iade edendir denmektedir.

20.

یا رب چو شدی تو عالم الغیب

ما را هنری دگر نه جز عیب⁷¹

324

“Ya Rab! Sen ki “gayb âlemini bilensin” öyleyse bana kusuru olmayan bir başka hüner bahşet.”

Gayb ve ayb kelimeleri arasında cinas-ı nâkıs sanatı vardır. Cinasta kelimelerdeki harf farklılığından oluşan sanata cinas-ı nâkıs denilir.

قُلِ اللَّهُمَّ فَاطِرَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ أَنْتَ تَحْكُمُ بَيْنَ عِبَادِكَ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ

“De ki: “Ey gökleri ve yeri yaratan, duyular ötesini ve duyular âlemini bilen Allahum! İhtilâfa düştükleri konularda kulların arasında hükmü sen vereceksin.”⁷²

Bu beyitte şair Zümer suresi kırk altıncı ayete telmihte bulunarak “gayb âlemini” duyular âlemini yani bilinmeyen âlemleri bilen sensin diye Hz. Allah’ı övmektedir.

21.

هادی شو و عیب ما بپوشان⁷³

چون هست هدایت تو لا ریب⁷⁴

“Hidayet et, ayıplarımı ört, çünkü senin hidayetin sonsuz bir rehberdir.”

Hadi ve hidayet kelimeleri arasında iştikak sanatı vardır. Ayrıca Allah ayıpları örtendir hadisine de telmih yapılmıştır. “Ayb” ve “reyb” arasında cinas-ı lafz ve seci oluşmuştur.

إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ

“Müminler arasından hayasızlığın yayılmasını arzu edenlere, işte onlara, dünya ve ahirette can yakıcı azap vardır. Allah bilir, siz ise bilmezsiniz.”⁷⁵

“Bir kul, bu dünyada başka bir kulun ayıbını örterse, kıyamet gününde Allah da onun ayıbını örter.”⁷⁶

⁶⁹ Tokmak, *Der Sahil-i Ğam (On The Shore of Grief) Mecmua-yı Eş'ar-ı -Divan-ı Farisî-i- Cem Sultan*, 251.

⁷⁰ et-Tevbe 9/121.

⁷¹ Tokmak, *Der Sahil-i Ğam (On The Shore of Grief) Mecmua-yı Eş'ar-ı -Divan-ı Farisî-i- Cem Sultan*, 284.

⁷² ez-Zümer 39/46.

⁷³ Settârü'l-uyub (Ayıpları örten Allah).

⁷⁴ Tokmak, *Der Sahil-i Ğam (On The Shore of Grief) Mecmua-yı Eş'ar-ı -Divan-ı Farisî-i- Cem Sultan*, 284.

⁷⁵ en-Nur 24/19.

ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ

“İşte kitap; onda asla şüphe yoktur. O, gûnahtan sakınanlar için bir rehberdir.”⁷⁷

Şair bu beyitte birinci mısradaki “ayb-ı mâ be-pûşân” “ayıplarımı örten, örtüveren” diyerek Nûr suresi on dokuzuncu ayet ve bu konu ile ilgili yukarıdaki hadislerle telmihte bulunmuştur. Kulların işlemiş olduğu hata ve günahların yayılmayıp gizli kalması gerektiği konusu vurgulanmaktadır.

İkinci beyitte ise Bakara suresi ikinci ayete telmih yapılmıştır. Hz. Allah'ın sözlerinde hiçbir şüphe yoktur ayetine atıfta bulunarak Hz. Allah'ın hidayetinde de asla şüphe yoktur demektedir.

22.

بهر خضر ای خط سبز تو در گرد لب

ورد ما انبته الله نباتاً حسناً⁷⁸

“Ey dudağının etrafındaki tüyler, Hızır gibi yeşillenen sevgili! “Allah en iyi şekilde yetiştirendir” (ayeti) virdimizdir.”

Şair beyitte Hızır rengi olarak tasavvur edilen yeşile gönderme yapmıştır ki bunları da serpilme boy verme olgunlaşma mânâsında kullanmıştır. Dolayısıyla beyitte irsal-ı mesel sanatı oluşmuştur. Hatt-ı sebz yani yüz ve dudak etrafında yeni biten ayva tüyleri, yeşil hat olarak tasvir edilmiştir ki bu da olgunlaşmadan kinayedir.

الَّذِي أَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ وَبَدَأَ خَلْقَ الْإِنْسَانِ مِن طِينٍ

325

“O ki, yarattığı her şeyi güzel yaptı. İnsanı yaratmaya da çamurdan başladı.”⁷⁹

فَقَضَيْنَاهُ سَبْعَ سَمَوَاتٍ فِي يَوْمَيْنِ وَأَوْحَىٰ فِي كُلِّ سَمَاءٍ أَمْرَهَا ۚ وَزَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ وَحِفْظًا ۚ ذَٰلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ

“Böylece onları iki günde yedi gök olarak yarattı, her göğe işlevini ilham etti. Biz, yakın semayı kandillerle donattık ve onu koruduk. İşte bu, her şeye gücü yeten, her şeyi bilen Allah'ın takdiridir.”⁸⁰

Bu beyitte şair Secde suresi yedinci ayet ve Fussilet suresi on ikinci ayete telmihte bulunmuştur. Bizim sürekli dilimizde olan zikrimiz “Allah en güzel şekilde yetiştirendir” diyerek yukarıda zikredilen ayetlere gönderme yapmıştır ve Hz. Allah yarattığı her şeyi güzel yaptı, her şey Hz. Allah'ın takdiriyledir demektedir.

23.

گدایان سر کویت از آن در زیر تیغ تست

که بالای شهان گویند هر دم تیغ می باشد⁸¹

“Senin sokağındaki fukaraların başı, her daim kılıcının altındadır, derler ki şahların ululuğu da daim o kılıçladır.”

Beyitte geçen ‘ser ve dem’ kelimelerinde iham sanatı vardır. Şöyle ki ilk mısradaki geçen “ser” kelimesi hem sokağın başı hem de sokağındaki fukaraların başı olarak ele alınabilir. Aynı şekilde “dem” kelimesi de hem an ve vakit mânâsına hem de kılıçla birlikte anıldığından kan mânâsına gelebilir.

⁷⁶ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, el-Câmi'u's-şâhih. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. (Kahire: y.y., 1374- 75/1955-56), “Birr”, 72.

⁷⁷ el-Bakara 2/2.

⁷⁸ Tokmak, *Der Sahil-i Gam (On The Shore of Grief) Mecmua-yı Eş'ar-ı -Divan-ı Farisî-i- Cem Sultan*, 285.

⁷⁹ es-Secde 32/7.

⁸⁰ Fussilet 41/12.

⁸¹ Tokmak, *Der Sahil-i Gam (On The Shore of Grief) Mecmua-yı Eş'ar-ı -Divan-ı Farisî-i- Cem Sultan*, 309.

قُلْ إِنْ تُخْفُوا مَا فِي صُدُورِكُمْ أَوْ تُبْدُوهُ يُعْلَمَهُ اللَّهُ وَيَعْلَمَ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

“De ki: “İçinizdekini gizleseniz de açığa vursanız da Allah onu bilir. O, göklerde ve yerde olan her şeyi bilir. Allah’ın her şeye gücü yeter.”⁸²

مَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ

“Peygamberin vazîfesi sadece tebliğ etmektir. Allah açığa vurduğunuz şeyleri de, gizlediğiniz şeyleri de bilir.”⁸³

وَهُوَ اللَّهُ فِي السَّمَوَاتِ وَفِي الْأَرْضِ يَعْلَمُ سِرَّكُمْ وَجَهْرَكُمْ وَيَعْلَمُ مَا تَكْتُمُونَ

“O, göklerde ve yerde ibâdete lââyık tek Allah’tır. O sizin gizlinizi de açığa vurduğunuzu da bilir; yine hayır veya şer ne kazandığınızı da bilir.”⁸⁴

Yukarıdaki beyitte şair Âl-i İmrân suresi yirmi dokuzuncu ayet, Mâide suresi doksan dokuzuncu ayet ve En’âm suresi üçüncü ayetlere telmihte bulunarak Allah’ın gücü ve takdirinin her şeyin üstünde olduğunu vurgulayarak, Allah’ın gizli ve aşikar her ne var ise hepsini bildiğini söylemektedir.

24.

منعمی در خرمن علم یقین

زیبار باشد گدایان خوشه چین⁸⁵

326

“İlme’l-yakin harmanından beslenen, o harmandan salkım/başak toplayan güzel bir fukaradır.”

Huşe (salkım, başak), harman (harman yapmak), çiden (toplamak) kelimeleri arasında tenasüp vardır. İlme’l-yakin harmanı fıkıh ilminden istiare olup bununla uğraşanlardan da kinayedir. Geda ile mun’im kelimeleri arasında tenasüp vardır.

كَلَّا لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْيَقِينِ

“Hayır! Keşke kesin bir bilgiyle bilmiş olsaydınız!”⁸⁶

Şair bu beyitte Tekâsür suresi beşinci ayete telmih yapmıştır. Ayette geçen “ilme’l-yakîn” kesin bir bilgiyle bilmiş olsaydınız ayeti ile bir benzetmede bulunmuştur.

Sonuç

Cem Sultan hem siyasi tarih açısından hem de edebiyat tarihi noktasında önemli bir şahsiyettir. Osmanlı Devleti içindeki siyasi konumunun yanında edebiyat dünyası açısından bakıldığında, ortaya koyduğu eserler incelendiği zaman Cem Sultan’ın edebiyat dünyası için daha önemli bir yer kapladığı söylenebilir. Cem Sultan divan sahibi bir şairdir ve sadece Türkçe Divanı olan bir şair değildir onun aynı zamanda Farsça yazdığı bir divanı da mevcuttur. Bu Divan’ında üç kaside, iki yüz altmış iki gazel, doksan bir kıt’a ve altmış müfred beyit bulunmakta ve toplam 2415 beyitten meydana gelmektedir.

Cem Sultan lirik bir şair olmasına rağmen şiirlerinde epik unsurların kullanıldığı görülmektedir. Onun şairliği her ne kadar üst düzey olarak görülme bile Farsça Divanı’ndaki şiirlerine bakıldığında bütün şiirlerinde olmasa da çoğunlukla başarılı olduğu ve sözcüklerin

⁸² Âl-i İmrân 3/29.

⁸³ el-Mâide 5/99.

⁸⁴ el-En’âm 6/3.

⁸⁵ Tokmak, *Der Sahil-i Gam (On The Shore of Grief) Mecmua-yı Eş’ar-ı -Divan-ı Farisî-i- Cem Sultan*, 313.

⁸⁶ et-Tekâsür 102/5.

kullanılması, edebî sanatların işlenmesi, şiirinde anlatmak istediği duyguyu ortaya koymada oldukça yetenekli olduğu görülebilir. Şiirleri genellikle gazel türündedir, şiirlerinin konusu kahramanlık ve aşk üzerinde olmakla beraber başına gelen olaylara ve memleketine olan özleme dair konuları da içermektedir.

Farsça şiirlerindeki ustalığı her ne kadar Türkçe şiirleri kadar olmasa da yine de Farsça şiirlerinin çoğunda göstermiş olduğu maharet diğer şairlerden aşağıda kalmayacak kadar güzel ve değerlidir. İncelediğimiz Farsça beyitlerdeki ayetlerle yapılan iktibaslar, diğer söz sanatları ve kullanılan edebî sanatlar bakımından şair oldukça başarılıdır, ortaya koyduğu üslup ve kullandığı sözcükler onun şairliğinin üstünlüğünü, kaleminin gücünü yansıtmaktadır.

Sonuç olarak yaptığımız çalışmada Cem Sultan'a ait olan Farsça Divanı üzerinde yapılan incelemede yirmi dört beyitte otuz beş ayete telmih ve iktibasta bulunduğu tespit edilebilmiştir. Bu beyitlerde şairin ne demek istediği, ayetlerle bu sözlerini nasıl güçlendirdiği, mânâyı nasıl daha kuvvetli bir anlama getirdiği anlaşılmaya çalışılmış ve bu beyitlerde kullandığı edebî sanatlar aktarılmaya gayret edilmiştir.

Verse Quotations and Other Figures of Speech in Cem Sultan's Persian Divan

Citation: Kara, Ahmet. "Verse Quotations and Other Figures of Speech in Cem Sultan's Persian Divan", *Artuklu Akademi* 12/1 (Jun 2025), 309-331. <https://doi.org/10.34247/artukluakademi.1646848>

Extended Abstract

Poems have also been used continuously in terms of humanity, religions and literature history. Poems have also been used to convey the words more effectively to the listener or reader. Starting with the preaching of this religion by the last prophet of Islam, Hz. Muhammad, Muslims have spread to different parts of the world and have tried to incorporate the words in Allah's blessed book into their lives. With the spread of Islam, as in every Muslim geography, poets and writers in places where Turks lived began to produce works under the influence of Islam as this belief matured. The most important and leading element that provides the source for these works is the Quran. After the book of Allah, the hadiths and other sources come. As in the works of all other Muslim societies, Turkish poets and writers have tried to use the words they say more effectively by quoting from the Quran and hadiths in their works. In Turkish Islamic literature, this usage style has been used since the early periods and developed with the divan poets, and poets often used quotations from verses and hadiths in their divans. Quotation in literary texts is the author's addition of verses or hadiths to the work he wrote in order to make the meaning stronger and to increase the beauty of the words presented. Quotations, which were used in the form of a part or all of verses and hadiths selected from verses and hadiths starting from the early days of Turkish Islamic literature until the periods when innovation movements came to light, increased the variety of texts quoted with the effect of this innovation. Cem Sultan has an important place and position both in terms of our political history and literary history. When we examine his political position in the Ottoman Empire in terms of the literary world and when we look at the works he produced, it can be said that Cem Sultan has a more important place for the literary world. In addition to his command of the Arabic language, it is seen that he knew Persian well enough to write Persian poems and a divan. Apart from these languages, it is stated in the sources that he also knew Italian and Greek. Cem Sultan is a poet with a divan and in addition to his Turkish Divan, he also has a divan written in Persian. His Persian Divan contains three odes, two hundred and sixty-two ghazals, ninety-one stanzas and sixty verses, and it is a divan consisting of a total of 2415 couplets. Although Cem Sultan was a lyrical poet, it is seen that epic elements were also used in his poems due to the events that occurred in his life. The poet's poems are generally in the ghazal genre, the subject of his poems is about heroism and love, but they also have subjects about the events that happened to him and longing for his homeland. Although his poetry is not considered to be high-level, when we look at his poems in his Persian Divan, it is felt that he is successful in most of his poems, if not all of them, and that he is quite successful in choosing words, using literary arts, and expressing the feeling he wants to convey in his poems. Although the poet's mastery in Persian poems is not as much as his Turkish poems, the skill he shows in most of his Persian poems is so valuable and important that it is not inferior to other poets. The poet's poems are effectively feeling the state of being defeated. The feeling of anger towards fate and his experiences emerges as one of the main themes of his poems. Other themes he presents in his poems consist of the effects shaped around his difficult times and days in captivity and exile. In addition to these, another theme he emphasizes in his Persian poems is his desire for justice to be served. We can define the poet's Persian divan as a manifestation of moods under the influence of hazan and sadness synthesized with the spirit of suffering caused by defeat, inability to be in power and loss. In terms of the quotations made with the verses in the Persian couplets we have examined and the literary arts used, the poet is quite skillful, the style he presents and the words he uses show the superiority of his poetry and the power of his pen.

Kaynakça

- Albayrak, Nurettin. "Cem". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 7/279-280. İstanbul: TDV Yayınları, 1983.
- Aynur, Hatice. "Cem Şairleri". İlmî Araştırmalar 9 (2000), 33-43.
- Babaarslan, Giyasi. "Cem Sultan'ın Türkçe Divanı'nda Bulunmayan Bazı Şiirleri". Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi 24/2 (2020), 55-116.
- Bahadıroğlu, Yavuz. Cem Sultan (I), Cem Sultan'ın Gurbet Sürgünü (II). İstanbul: 1986.
- Başçı, Nezahat. "Cem Sultan'ın Farsça Divanında Anâsır-ı Şehnâme". Doğu-Batı Ekseninde Dil ve Edebiyat Yazıları. Editörler: Dr. Ceylan Mollamehmetoğlu Çekici, Dr. Mitat Çekici. 199-223. İstanbul: Eğitim Yayınevi, 2022.
- Batıslam, H. Dilek. Cem Sultan'ın Mürâca'aları". Ahmet Atillâ Şentürk Armağanı. Ed. Ahmet Kartal ve Mehmet Mahur Tulum. 143-158. İstanbul: Akademik Kitaplar, 2013.
- Bayatî, Hasan b. Mahmûd. "Câm-ı Cem-âyîn" (Sadeleştiren: Kırzioğlu, F.), Osmanlı Tarihleri I. 371-403. İstanbul: 1949.
- Baysun, M. Cavid. Cem Sultan, Hayatı ve Şiirleri. İstanbul: A. Halit Kit., 1946.
- Beşirov, K. Gurbetnâme-i Sultan Cem (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük). İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001.
- Çakmak, A. S. Sultan Cem Divanı'nın Psikolojik Tahlili. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000.
- Canım, Rıdvan. "Cem Sultan". Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü (TEİS), Erişim 15.01.2025 <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/cem-sultan>.
- Çınar, Bekir. "Geleneğe Direnen Bir Şair ve Şiiri: Cem Sultan'ın Frengistan Kasidesi". Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Fall, 2/4, (2007), 274- 282.
- Çopur, Emel Narçacıgil. "İktibas Sanatı ve Mazmun". Hikmet Akademik Edebiyat Dergisi 10, (2019), 177.
- Durmuş, İsmail. "İktibâs". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 22/52. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Engin, Sedat. Cem Sultan'ın Türkçe Divanı'nın Tahlili. Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Eravcı, H. Mustafa. "Kitab-ı Cem Sultan ve Güney Batı Avrupa". Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi IX/I, (2007), 1-10.
- Ersoylu, İ. Halil. Cem Sultan'ın Türkçe Divanı. Ankara: TDK Yayınları, 2013.
- Ertaylan, İsmail Hikmet. Sultan Cem. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1951.
- Galatto, Aldo. "Venedik Devlet arşivinde Osmanlı Şehzadesi Cem'le İlgili Belgeler". Çev.M.Şakiroğlu, Tarih ve Toplum 5/30, (1986), 19-34.
- Horata, Osman. "Cem Şairleri: Bir Kader Birliğinin Anatomisi". Bilig 15, (2000), 91- 109.
- Horata, Osman. "Vâkiât-ı Sultan Cem'de Batı Kültürü Hakkında Bazı Egzotik Dikkatler". Millî Folklor Kış, LII, (2001), 72-78.
- İpekten, Halûk. Divan Edebiyatında Edebî Muhitler. İstanbul: MEB Yayınları, 1996.

- İsen, Mustafa. Cem Şairleri, Ötelerden Bir Ses Divan Edebiyatı ve Balkanlarda Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler. Ankara: Akçağ Yayınları, 1997.
- Kafadar, Cemal. "Cem Sultan-Bayezid mücadelesinin öteki yüzü". (Görüşmeci: Kansu Şarman, Görüşme Transkripsiyonu), Atlas Tarih 48, Ağustos - Eylül, (2017), 48-61.
- Kalpakkı, Mehmet. "Bahtsız Şehzâde'nin Bahtsız Divan'ı: Cem Sultan'ın Türkçe Divan'ı Neşri Üzerine Notlar". Kebikeç 7-8, (1999), 34.
- Kara, Mustafa. "Vefatının 500. Yıldönümünde Gurbette Garip Bir Şair". Dergâh 66, (1995), 22.
- Karabıyık, Edibali. "Cem Sultan'ın Muhiti ve Cem Şairleri". Cem Sultan ve Dönemi. Editörler: Bilal Kemikli-Olcay Kocatürk, 93-101, Bursa:Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2018.
- Karaca, Nesrin Tağızade. "Batılı Üç Eserde Romantik Kurban Cem Sultan". Bilig Kış, XXXVI, (2006), 167-186.
- Kur'an-ı Kerim Meâli, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 12. Baskı, 2011.
- Kut, Günay. "Cem Sultan". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 7/284-286. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Külekçi, Numan. Edebî Sanatlar. Ankara: Akçağ Yayınları, II. Baskı, 1999.
- Morris, Roderick C. Cem Sultan, Bir Saray İspiyoncusunun Anıları. Çev.Hakan Türkkuşu, İstanbul, 1997.
- Mütefçiyeva, Vera. Cem Sultan Olayı. çev. N. Yılmaer, İstanbul, 1971.
- Nalçacıgil Çopur, Emel. "İktibas Sanatı ve Mazmun". Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi 10, (2019), 165-179.
- Okur, Münevver. Cem Sultan Hayatı ve Şiir Dünyası. Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992.
- Okur-Meriç, Münevver. Sultan Cem Hayatı-Esareti-Edebî Kişiliği Eserleri-Şiirleri. Ankara: Kişisel Yayın, 2006.
- Okur Meriç, Münevver. "Meşâ'irü's-Şu'arâ'da Sultan Cem'le İlgili Yanlış Bilgiler". Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi 4, (2010), 59-66.
- Saraç, M.Yekta. İktibas Klâsik Edebiyat Bilgisi- Belâgat. İstanbul: Gökkubbe Yayınları, 2006.
- Sarıkaya, Meliha Yıldırım. "Teşbih". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 40/557-558. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Şakiroğlu, Mahmut. H. "Cem Sultan" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 7/284-286. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Tokmak, A. N. Der Sahil-i Gam (On The Shore of Grief) Mecmua-yı Eş'ar-ı -Divan-ı Farisî-i- Cem Sultan. Tahran: Müessese-i Ferhengî-i Eko (Eco Cultural Institute), 1386.
- Tokmak, A. N. Dîvan Edebiyatı, Muhtasar, Örnekli, Sözlüklü. İstanbul: Demavend Yayınları, 2018.
- Uzun, Mustafa İsmet. "İktibas" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 22/52-54. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Uzun, Mustafa İsmet. "Telmih". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 40/408-409. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Uzun, Mustafa İsmet. "Yed-i Beyzâ". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 43/377-378. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

- Yavuz, K. "Frengistan'da ağlayan bir şair: Ölümünün 515. Yılında Cem Sultan". Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi 40, (2011), 271-308.
- Yazar, Sadık. "Bir tercüme metni olarak Cem Sultan'ın Cemşîd u Hurşîd mesnevisine dair bazı dikkatler". Cem Sultan ve Dönemi. Ed.: B. Kemikli-O. Kocatürk, 139-169, Bursa: Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2018.
- Yıldırım, Yusuf. "Cem Sultan'ın Hayatı". Cem Sultan ve Dönemi. Ed. Bilal Kemikli-Olcay Kocatürk, 67, Bursa: Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2018.